AANSPRAKELIJKHEID VAN BESTUURDERS IN N.V. EN B.V.B.A.

door

Prof. Dr. Y. MERCHIERS
Gewoon Hoogleraar R.U.Gent

1. Het laatste decennium heeft de aansprakelijkheid van de bestuurders van vennootschappen een merkwaardige evolutie gekend. Deze materie is vandaag nog volop in beweging.

De recente evolutie in rechtsleer en rechtspraak heeft zich voornamelijk ontwikkeld naar aanleiding van het faillissement van vennootschappen. Ook de tussenkomst van de wetgever in 1978 betreft de hypothese van het faillissement. We zullen pogen in het kort tijdsbestek dat ons hier is toegemeten om de krachtlijnen van de huidige stand van zaken aan te geven.

De aansprakelijkstelling van de bestuurders in N.V. en B.V.B.A. kan gebeuren op grond van artikel 62 Venn. W. (artikel betreffende de N.V. waarnaar artikel 132 Venn. W. verwijst voor wat de B.V.B.A. betreft). Op grond van het bij de anti-crisiswet van 4 augustus 1978 ingevoerd artikel 63ter voor de N.V. (art. 133bis voor de B.V.B.A.) of op grond van artikel 1382 BW.

1. *De aansprakelijkheid op grond van artikel 62 Venn. W.*

2. Artikel 62 Vennootschappenwet onderscheidt de aansprakelijkheid voor fouten van bestuur van de aansprakelijkheid wegens inbreuken op de vennootschappenwet en de statuten. Naar artikel 62 lid 1 Venn. W. zijn de bestuurders voor fouten van bestuur slechts aansprakelijk tegenover de vennootschap-lastgeefster, naar het gemeen recht van de lastgeving. Zij staan dus in voor de persoonlijk door hen begane fout, zonder dat de wet enige solidariteit onder de bestuurders voorschrijft. Deze aansprakelijkheid betreft alle aspecten van het bestuur, waarvoor de bestuurder tegenover de vennootschap-lastgeefster verantwoording verschuldigd zijn.

Wanneer de algemene vergadering aan de bestuurders décharge verleent, dan vervalt de vordering in aansprakelijkheid. Deze décharge staat gelijk met afstand vanwege de vennootschap van elke rechtsvordering. Doch dit geldt slechts voor zover de ware toestand van

de vennootschap aan de algemene vergadering niet werd verborgen door enige weglating of onjuiste opgave in de balans. Zo het daden betreft die in strijd met de statuten (niet met de vennootschappenwet) werden gesteld, geldt de décharge slechts voor zover zij bepaaldelijk zijn aangegeven in de oproeping (art. 79 Venn. W.).
De décharge verliest evenwel elke waarde wanneer de balans dusdanig werd opgesteld dat ze de werkelijke toestand van de vennootschap verbergt, en dus blijkt dat de algemene vergadering zonder kennis van zaken décharge heeft verleend(1). Hiervoor is niet vereist dat de bestuurders de ware toestand met bedrieglijk inzicht hebben verborgen gehouden, gewone fouten volstaan(2).

3. Naar artikel 62 lid 2 Venn. W. zijn de bestuurders hoofdelijk aansprakelijk zowel tegenover de vennootschap als tegenover derden voor alle schade die het gevolg is van de overtreding van de vennootschappenwet of van de statuten van de vennootschap.
De aansprakelijkheid wegens inbreuken op de vennootschappenwet en op de statuten is zwaarder dan die op grond van artikel 62 lid 1 Venn. W. wegens fouten van bestuur.
Het betreft hier een solidaire aansprakelijkheid van alle leden van de raad van bestuur.
Bovendien weegt op alle bestuurders een vermoeden van schuld: eens de inbreuk op de vennootschappenwet of op de statuten bewezen, worden zij verondersteld daar allen schuld aan te hebben. Tegenbewijs is evenwel toegelaten, De bestuurder kan aan de aansprakelijkheid ontsnappen door het bewijs te leveren dat hem geen schuld te wijten is, en dat hij de overtredingen heeft aangeklaagd op de eerste algemene vergadering nadat hij er kennis van heeft gekregen. Wil de bestuurder aan de aansprakelijkheid ontsnappen dan zal hij er goed aan doen zijn oppositie duidelijk in het verslag van de raad van bestuur te laten acteren. Zijn afwezigheid op de vergadering van de raad van bestuur waar de onwettige of niet-statutaire beslissing werd genomen volstaat niet om hem van zijn aansprakelijkheid te ontheffen. Vereist is dat die afwezigheid op zichzelf niet foutief doch gerechtvaardigd is. Hij zal er ook moeten voor zorgen dat de melding van de inbreuk op de algemene vergadering in het proces verbaal wordt geacteerd, om hiervan ten gepaste tijde het bewijs te kunnen leveren.

---

(1) UNAC-arrest Cass., 12 februari 1981, *Arr. Cass.*, 1980-81, 663, *B.R.H.*, 1981, 154, noot VAN BRUYSTEGEM, B., *Pas.*, 1981, 1, 693, concl. DECLERCQ, R., *J.T.*, 1981, 270 en *Rev. Prat. Soc.*, 1981, 11.6.

(2) Cass., 18 juni 1925, *Rev. Prat. Soc.*, 1926, 228.

Onder dezelfde voorwaarden als voor de fouten van bestuur, ontneemt een door de algemene vergadering met kennis van zaken verleende décharge aan deze laatste het recht om de vordering in aansprakelijkheid in te stellen. Doch de door de algemene vergadering verleende décharge ontneemt de derden niet het recht om op te treden. Ten aanzien van derden is de aansprakelijkheid op grond van artikel 62, lid 2 Venn. W. niet van contractuele aard doch van quasi-delictuele aard.

4. De actio mandati wegens fouten van bestuur of wegens inbreuken op de vennootschappenwet of op de statuten kan slechts door de lastgeefster d.i. door de algemene vergadering worden ingesteld. Sinds de wetswijziging van 1913 is het voor de individuele (minderheids)aandeelhouders niet meer mogelijk om op te treden wanneer zij een schade hebben geleden die gemeenschappelijk is aan alle aandeelhouders, wanneer zij dus geen individuele schade geleden hebben die verschillend en te onderscheiden is van die van de andere aandeelhouders(3).

Het wetsontwerp tot hervorming van ons vennootschappenrecht heeft voorzien dat de maatschappelijke vordering in aansprakelijkstelling van de bestuurders ook zou kunnen ingesteld worden, in naam en voor rekening van de vennootschap, door één of meer aandeelhouders die samen over 1/20 van het totaal aantal stemmen beschikken(4). Doch de kansen om dit groot wetsontwerp ooit wet te zien worden zijn vandaag uiterst miniem om niet te zeggen onbestaande.

Ingevolge de collusie die er bestaat binnen de vennootschappen tussen de meerderheid in de algemene vergadering en de bestuurders,

---

(3) RESTEAU, *Traité des sociétés anonymes*, II, 3 ed., Bruxelles, 1982, nr. 983; Kh. Brussel, 23 december 1922, *Jur. Comm. Br.*, 1923, 27 en *Rev. Prat. Soc.*, 1925, nr. 2595. Dit legt uit waarom de vordering in nietigheid van beslissingen van de organen van de vennootschap (algemene vergadering, raad van bestuur, enz.) bij individuele aandeelhouders succes kent. Het is een van de weinige mogelijkheden die hen geboden wordt om voor hen nadelige beslissingen ongedaan te maken of vergoed te worden voor de door hen door die beslissing geleden schade. De bevoegdheid van de individuele aandeelhouder om de nietigheid aan te vragen van een wederrechtelijke genomen beslissing (hetzij wegens inbreuk op algemene beginselen van het recht, hetzij wegens inbreuken op de vennootschappenwet of op de statuten, hetzij wegens misbruik van meederheid) is nooit in twijfel getrokken. Hoewel deze vordering niet tot doel heeft een aansprakelijkheid van de bestuurders doch enkel de nietigverklaring van de genomen beslissing gebeurt het vaak dat zij aanleiding geeft tot een veroordeling tot vergoeding van de door de individuele aandeelhouder geleden schade omdat de nietigheid van de beslissing niet meer kan uitgesproken worden wegens intussen door derden verworven rechten of nog omdat de nietigheid niet alle door de individuele aandeelhouder geleden schade hersteld. Zie omtrent deze vordering: SCHOENTJES-MERCHIERS, Y., „La nullité des décisions d'organes de société et en particulier la nullité pour violation d'un principe général de droit", *R.C.J.B.*, 1973, 269.

(4) Art. 110 Wetsontwerp nr. 387, *Parl. Doc. Kamer*, 1979-80, nr. 387/1.

verkrijgen de bestuurders zo goed als automatisch décharge voor de begane inbreuken en ziet de meerderheid in de algemene vergadering (die veelal samengesteld is uit de bestuurders) af van het instellen van een vordering in aansprakelijkheid. Slechts bij ommekeer van de meerderheid in de algemene vergadering wordt soms door de nieuwe meerderheid de oude bestuurders aansprakelijk gesteld. Maar ook dan is het impact van de aansprakelijkstelling vrij beperkt vermits de nieuwe meerderheid gebonden is door voorheen door de algemene vergadering rechtsgeldig en met kennis van zaken verleende décharge.

5. Naast de algemene vergadering hebben ook derden de mogelijkheid om een vordering in te stellen. Wegens fouten van bestuur zouden zij slechts de bestuurders kunnen aansprakelijk stellen langs de zijdelingse vordering (art. 1166 B.W.) indien de vennootschap schuldeisers zelf niet optreedt. Maar dan kan hen een door de algemene vergadering rechtsgeldig gegeven décharge wel worden tegengeworpen, Zij zouden desnoods ook kunnen optreden langs de pauliaanse vordering (art. 1167 B.W.) zo de décharge bedrieglijk werd gegeven. Met betrekking tot inbreuken op de vennootschappenwet en de statuten beschikken de derden over een rechtstreekse vordering op grond van artikel 62, lid 2 Venn. W. De praktijk leert evenwel dat derden niet zozeer gebruik maken van de hen geboden mogelijkheid om zeer begrijpelijke opportuniteitsredenen.

6. Daarom zal pas in geval van faillissement van de vennootschap de vraag naar de aansprakelijkheid van de bestuurders reëel aan de orde komen(5). Het toenemen van het aantal faillissementen ingevolge de economische recessie, en de bewustwording van de curatoren over de mogelijkheden die de aansprakelijkheidsstelling van de bestuurders kon bieden om het te verdelen actief te vergroten hebben ertoe bijgedragen dat het aantal van de aan de hoven en rechtbanken voorgelegde vorderingen in aansprakelijkstelling van de bestuurders sinds een decennium zeer gevoelig toegenomen is. Deze hebben een onmiskenbare evolutie in de rechtsspraak ter zake veroorzaakt die we zullen pogen zo synthetisch mogelijk weer te geven.

(5) VAN BRUYSTEGEM, B., „Mythe of werkelijkheid van de verantwoordelijkheid van het bestuur, de commissarissen en de vereffenaars in N.V., P.V.B.A. en C.V.", *B.R.H.*, 1980, 487.

7. In geval van faillissement kan de curator inderdaad optreden in een dubbele hoedanigheid: als vertegenwoordiger van de failliete vennoootschap enerzijds en anderzijds als vertegenwoordiger van de massa van de schuldeisers(6). Het faillissement heeft inderdaad voor gevolg dat de failliete vennootschap niet meer langs haar organen kan handelen. De curator is de wettelijke vertegenwoordiger van de failliete vennootschap(7). Hij stelt alle vorderingen in namens de failliete vennootschap zonder dat enige machtiging hiertoe van de algemene vergadering vereist is.

Maar de curator vertegenwoordigt ook de derde schuldeisers, doch slechts in de mate dat zij de failliete massa uitmaken. Als wettelijk vertegenwoordiger van collectieve belangen kan hij slechts optreden in naam van de massa der schuldeisers. Hij vertegenwoordigt geenzins de schuldeisers individueel(8).

Indien de inbreuk op de wet of op de statuten alleen bepaalde schuldeisers zou geschaad hebben, zal de curator, die enkel de massa van de schuldeisers vertegenwoordigt, geen vordering kunnen instellen.

Onenigheid bestond in rechtsleer en rechtspraak om te bepalen wanneer de schade door de massa van de schuldeisers geleden was, voornamelijk wanneer een of meer onder de schuldeisers mede de oorzaak waren van de geleden schade omdat zij bv. als kredietverlener of als leveranciers de gefailleerde onverdiend krediet hadden verleend, waardoor kunstmatig een schijn van kredietwaardigheid in stand was gehouden(9).

Het Hof van Cassatie heeft bij arrest van 12 februari 1981(10), beslist dat gemeenschappelijk zijn aan alle schuldeisers de rechten die

---

(6) VAN RIJN en HEENEN, *Principes de droit commercial*, IV, nr. 2686.

(7) Art. 444 en 453 Faill. W.; Cass., 10 december 1925, *Pas.*, 1926, I, 106; Cass., 20 juni 1975, *Arr. Cass.*, 1975, 1123.

(8) Cass., 8 maart 1965, *Pas.*, 1965, I, 684 en *R.W.*, 1966-67, 1575; Cass., 20 juni 1968, *Pas.*, 1968, 1209; Cass., 3 juni 1975, *Pas.*, 1975, 945; Cass., 3 april 1976, *Pas.*, 1976, 881; Cass., 7 mei 1980, *Pas.*, 1980, 1104; Cass., 12 februari 1981, zie ref. voetnoot 1.

(9) Zie VAN OMMESLAGHE, P., *La responsabilité du banquier dispensateur de crédit en droit belge*, *Bank Fin.*, cahier 1, nr. 37 e.v. Meenden dat in zulk geval de curator wel in naam van de massa kon optreden: Brussel, 15 april 1914, *Pas.*, 1914, II, 226 en *P.A.*, 1913-14, II, 82; vgl. Brussel, 23 juni 1933, *Pas.*, 1934, II, 47 en *P.A.*, 1933, 174; Brussel, 13 januari 1981, *B.R.H.*, 1981, 162; Kh. Brussel, 29 oktober 1976, *J.T.*, 1977, 58. Anderen daarentegen verwerpen de vordering van de curator omdat een deel van de schuldeisers, voor de fout, met de gefailleerde hadden gecontracteerd waardoor de curator niet mocht voorhouden dat hij in naam van alle schuldeisers handelde: Gent, 18 maart 1925, *B.J.*, 1925, 411; Gent, 15 juni 1935, *Rev. Prat. Soc.*, 1936, 167; Kh. Gent, 5 oktober 1932, *B.J.*, 1936, 248; Brussel 10 februari 1959, *J.T.*, 1959, 548.

(10) Zie ref. voetnoot 1, zie ook voor toepassing van deze rechtspraak: Rb. Luik, 12 februari 1982, *B.R.H.*, 1982, 625.

voortvloeien uit de schade ten gevolge van een fout van wie ook waardoor het passief van het faillissement vermeerderd of het aktief ervan verminderd wordt. Het feit dat een van de schuldeisers wegens een door hem begane fout naar verhouding van zijn schuldvordering niet dezelfde rechten heeft als de andere schuldeisers in de massa, kan geen beletsel vormen voor de ontvankelijkheid van de vordering die de curator namens de massa instelt.

Deze ruime interpretatie van het Hof van Cassatie biedt de curator een belangrijke macht om op te treden. Hij kan voortaan handelen in naam van de schuldeisers zowel wanneer de schuld van de derde het passief heeft vergroot als wanneer het actief verminderd werd. Deze rechtspraak is het voorwerp geweest van kritiek van J. Heenen die meent dat in tegenstelling tot de vermindering van het actief, de verzwaring van het passief niet tot een collectieve schade leidt, maar voortvloeit uit een reeks individuele schade waarvan de omvang gevoelig verschilt al naar gelang het slachtoffer(11).

Betwist wordt of de individuele schuldeiser na het faillissement van de vennootschap een persoonlijke vordering kan instellen tegen de bestuurders wanneer de hen verweten daden aan alle schuldeisers schade hebben berokkend. Door een groot deel van de rechtsleer en rechtspraak wordt voorgehouden dat de individuele schuldeisers niet meer mogen optreden in herstel van hetzelfde nadeel(12).

In een arrest van 8 maart 1965 geeft evenwel het Hof van Cassatie gesteld ,,dat de omstandigheid dat de oorzaak van de aan eiser (individuele schuldeiser) door de gedragingen van verweerder (bestuurder) berokkende schade niet verschilt van de oorzaak van de schade geleden door de schuldeisers van de failliete massa, hem niet belet individueel en rechtstreeks tegen verweerder op te treden''. Het Hof van Cassatie spreekt zich niet uit over wie deze eis ten goede moet komen. Volgens de voorstanders van de leer die het Hof van Cassatie lijkt te volgen(13) zou het voordeel van de vordering de massa van de schuldeisers moeten ten goede komen. Ronse(14) merkt terecht op dat hoe dergelijk resultaat zou intreden moeilijk te zien

(11) HEENEN, J., ,,Le curateur peut-il exercer au nom des créanciers une action en responsabilité contre un tiers dont la faute a causé une diminution de l'actif ou une aggravation du passif'', *R.C.J.B.*, 1983, 14.

(12) PASSELECQ, *Novelles, Droit Commercial* III, nr. 2083; VAN RYN en HEENEN, IV, nr. 2676; *R.P.D.B.*, V° *Faillite et Banqueroute*, nr. 1573; HEENEN, J., noot in *R.C.J.B.*, 1983, nr. 21, p. 14; Brussel, 23 februari 1933, *Pas.*, 1934, II, 57; Liège, 3 mei 1939, *Rev. Prat. Soc.*, 1939, 274; Brussel, 28 september 1966, *J.T.*, 1966, 97, noot STRYCKMANS.

(13) FREDERICQ, *Traité*, VII, nr. 575, p. 790; CLOQUET, *Les concordats et la faillite*, in *Les Novelles, Droit Commercial*, IV, Brussel, Larcier, 1985, nr. 2164.

(14) *T.P.R.*, 1967, nr. 134, p. 697.

valt en in strijd is met het oorspronkelijk niet afgeleid karakter van de rechtsvordering die derden op grond van artikel 1372 B.W. en 62 lid 2 Venn. W. instellen. Daarom verdient de stelling dat de curator, en de curator alleen, in zulk geval mag optreden ongetwijfeld de voorkeur(15).

8. Wanneer de curator de actio mandati instelt in naam van de failliete vennootschap is de rechtsgeldig vóór het faillissement door de algemene vergadering verleende décharge hem tegenwerpelijk. Integendeel wanneer de curator een vordering instelt op grond van artikel 62, lid 2 wegens inbreuken op de vennootschappenwet of op de statuten dan kan hij optreden in naam van de massa van de schuldeisers en de door de algemene vergadering verleende décharge kan dan de geldigheid van zijn vordering niet in het gedrang brengen. Daarom is het dus voor de curator gunstig om te kunnen terugvallen op één of andere inbreuk op de vennootschappenwet of op de statuten.

9. In de praktijk gebeurt het heel dikwijls dat enerzijds aan de bestuurders zowel fouten van bestuur als inbreuken op de vennootschappenwet of op de statuten verweten kunnen worden en dat anderzijds het aandeel van ieder bestuurder bij elke fout van bestuur moeilijk te bepalen is.

Dit heeft een evolutie veroorzaakt in de rechtspraak waardoor de regelen van de vennootschappenwet voornamelijk met betrekking tot de fouten van bestuur gewijzigd worden. Met betrekking tot de toerekening van de fout merkt men inderdaad dat steeds meer beroep wordt gedaan op de theorie van de gemeenschappelijk begane fout of van samenlopende fouten, zodat de regelen van de verdeling van aansprakelijkheid onder de bestuurders naar ieders aandeel in de schuld hierdoor omgebogen worden. Dit leidt dan zeer dikwijls tot een veroordeling van alle bestuurders tot een globale schadevergoeding(16).

---

(15) Merken we evenwel op dat ook het Franse hof van cassatie aan de individuele schuldeiser het recht toekent op te treden wanneer de ,,syndic'' (curator) het zelf niet doet (Cass. fr., 25 mai 1981, *D.*, 1981, *J.*, 642, noot DERRIDA en SORTAIS).

(16) VAN OMMESLAGHE, P., ,,Développements récents de la responsabilité civile professionnelle en matière économique'', in *L'évolution récente du droit commercial et économique*, Brussel, Ed. Jeune Barreau, 1978, nr. 15.

Reeds bij arrest van 24 juni 1955 had het Hof van Cassatie gesteld(17) dat wanneer de schuld gemeen is aan alle bestuurders en dat ieder van hen bijgedragen heeft tot de totale schade het onmogelijk is het aandeel van eenieder te bepalen, de lastgever dan onmogelijk kan gehouden worden zijn vordering te splitsen en dat hij derhalve gerechtigd is om de in solidum aansprakelijkheid van ieder van de bestuurders te vragen. In casu waren door bestuurders inbreuken op de vennootschappenwet en op de statuten gepleegd maar ook fouten van bestuur. Het hof van beroep te Gent had overwogen dat de aansprakelijkheid van de bestuurders derhalve een gemengd karakter vertoonde, vermits zij eveneens uit de onrechtmatige uitoefening van hun opdracht voortsproot. Deze aansprakelijkheid is principieel niet hoofdelijk behoudens afwijkende bepaling in de statuten. Vermits terzake alle bestuurders door hun fout eenzelfde schade hadden veroorzaakt, terwijl het onmogelijk was het aandeel van elke bestuurder in de aansprakelijkheid te bepalen, diende ieder van hen beschouwd te worden als hebbende de ganse schade veroorzaakt. Die collectieve aansprakelijkheid leide tot een ,,in solidum'' aansprakelijkstelling van de bestuurders tegenover het slachtoffer. Deze zienswijze werd door het Hof van Cassatie bijgetreden.

In een arrest van 15 februari 1974(18) is het Hof van Cassatie een stap verder gegaan en heeft het gesteld dat een gemeenschappelijk gepleegde fout, dit is een fout waarbij verscheidene personen tot het ontstaan van het schadeverwekkend feit wetens hebben samengewerkt, hoofdelijke aansprakelijkheid met zich meebrengt, doch niet vereist is om een veroordeling van verschillende personen tot vergoeding van de ganse schade te rechtvaardigen. Het betreft hier dus een nieuwe definitie van de gemeenschappelijk gepleegde fout die zowel in de contractuele als in de quasidelictuele aansprakelijkheid toepasselijk is.

In de zo bekende UNAC zaak(19) werd betoogd dat zowel op contractueel als op quasi-delictueel vlak, de aan meerdere personen gemeenschappelijke fout een in solidum aansprakelijkheid meebrengt.

Deze zaak bevat ook heel interessante beschouwingen rond het

---

(17) Cass., 24 juni 1955, *Pas.*, 1955, I, 115 en *Rev. Prat. Soc.*, 1956, 189, waarbij de voorziening in verbreking verworpen wordt van een arrest van het hof van beroep te Gent (12 april 1954, *R.W.*, 1954-55, 565 en *Rev. Prat. Soc.*, 1955, 87) die in dezelfde zin uitspraak had gedaan.

(18) *Arr. Cass.*, 1974, 661 en *R.C.J.B.*, 1975, 229, noot FAGNART.

(19) Kh. Charleroi, 12 oktober 1976, *Rev. Prat. Soc.*, 1976, 143; Mons, 11 mei 1979, *B.R.H.*, 1980, 322 en *Rev. Prat. Soc.*, 1979, 158; Cass., 12 februari 1981, zie ref. voetnoot 1.

begrip fout dat aan de bestuurders kan worden verweten. Hier werd uiteindelijk aan de bestuurder één enkele globale fout verweten: op onredelijke wijze een deficitaire activiteit te hebben voortgezet. Deze globale fout is slechts mogelijk door een waaier van kleinere specifieke tekortkomingen die allen samengenomen de basis vormen van de belangrijkste fout.

Het vonnis van de rechtbank te Charleroi bevat dan ook interessante theoretische beschouwingen omtrent dit begrip. Het kan gebeuren dat elk feit op zichzelf geen fout uitmaakt, doch slechts een eenvoudige vergissing van de beoordeling, maar dat indien hetzelfde feit zich herhaalt, of bij anderen wordt gevoegd het dan wel als een foutieve gedraging moet worden beschouwd. Bovendien kan het zijn dat iedere gedraging op zichzelf niet als schadeverwekkend moet worden beschouwd terwijl de herhaling daarvan of de samenvoeging ervan met andere dan wel in rechtstreeks verband tot de schade kan beschouwd worden. Dit probleem was terzake des te belangrijker dat de verweten gedragingen zich over een periode van zes jaar uitstrekten.

10. Een onderzoek van de gepubliceerde rechtspraak van het laatste decennium laat toe een overzicht te hebben van de argumenten die in concreto door de curatoren worden weerhouden om de aansprakelijkheid van de bestuurders of zaakvoerders te vestigen(20).

Dikwijls wordt aan de bestuurders verweten om ten onrechte een verlieslatende activiteit te hebben voortgezet(21) of laattijdig aangifte van faillissement te hebben gedaan(22).

11. De verplichting om aangifte te doen van faillissement vloeit voort uit artikel 440 Faillissementswet, en de miskenning daarvan wordt strafrechtelijk gesanctioneerd (art. 574, 4°, Faill. W. en 489 Str. W.). De aansprakelijkheid die er uit voortvloeit bestaat tegenover de vennootschap en tegenover derden. Deze laatsten kunnen immers voorhouden dat zij schade geleden hebben hetzij omdat zij met de vennootschap gecontracteerd hebben op een ogenblik waarop

(20) Zie ook VAN OMMESLAGHE, P., „Développements récents de la responsabilité civile professionnelle en matière économique", *l.c.*, nr. 17 e.v., p. 47; VAN BRUYSTEGEM, B., „Mythe of werkelijkheid van de verantwoordelijkheid van het bestuur, de commissarissen en de vereffenaars in N.V., P.V.B.A. en C.V.", *B.R.H.*, 1980, 487.

(21) UNAC-zaak zie voetnoot (19); Antwerpen, 28 november 1977, *B.R.H.*, 1978.

(22) Kh. Antwerpen, 21 november 1979, *Rev. Prat. Soc.*, 1980, 224; Rb. Antwerpen, 8 maart 1982, *T.B.H.*, 1983, 283.

het faillissement reeds had moeten uitgesproken zijn, hetzij omdat zij de gevolgen moeten ondergaan van de vergroting van het passief(23). Maar om het verwijt van laattijdige aangifte van faillissement te kunnen weerhouden volstaat het niet dat de onderneming met financiële moeilijkheden te kampen heeft, maar moeten de wettelijke voorwaarden van het faillissement verenigd zijn, en o.a. de staking van betaling en het wankelend krediet. Indien de staking van betaling wel weinige moeilijkheden oplevert, dan is dit niet zo met het wankelend krediet. Van Ommeslaghe(24) heeft een bondige doch schitterende analyse gemaakt van deze voorwaarde. Er kan zeker geen sprake zijn van wankelend krediet wanneer de onderneming rechtmatig krediet verkrijgt, hetzij omdat zij van leveranciers rechtmatig uitstel van betaling verkrijgt(25), of nog omdat zij in het kader van een herstructureringsplan zogenaamde ,,schakel'' kredieten verkrijgt tot een bepaald bedrag en voor een bepaalde tijd om het haar mogelijk te maken de toestand recht te trekken.

Anders is het wanneer zij op kunstmatige wijze krediet verkrijgt, wanneer het krediet verkregen werd op onregelmatige wijze, zoals het krediet bekomen dank zij onjuiste inlichtingen of dank zij circulatie van fictieve effecten of valse fakturen of dank zij politieke interventies of nog dank zij niet betaling van R.S.Z.-bijdragen of B.T.W., enz.(26)

12. De problematiek van de voortzetting van een verlieslatende activiteit is kies. In de eerste plaats zijn de bestuurders hiervoor tegenover de vennootschap-lastgeefster aansprakelijk op grond van de actio mandati. Dit is de hoofdgrief die door de rechtbank weerhouden is in de reeds meerdere malen vernoemde UNAC-zaak. Nochtans dient een dergelijk verwijt met veel omzichtigheid te worden beoordeeld. Er moet rekening worden gehouden met alle omstandigheden en zich de vraag stellen of er geen reële kansen tot herstel aanwezig waren. De rechter zal zich voornamelijk moeten hoeden voor een beoordeling a posteriori op een ogenblik dat het faillissement uitgesproken is. De aansprakelijkheid van de bestuur-

(23) Rb. Antwerpen, 8 maart 1982, *T.B.H.*, 1983, 288, noot LIEVENS.

(24) Zie ook VAN OMMESLAGHE, P., ,,Développements récents de la responsabilité civile professionnelle en matière économique'', *l.c.*, nr. 17 e.v., p. 47; VAN BRUYSTEGEM, B., ,,Mythe of werkelijkheid van de verantwoordelijkheid van het bestuur, de commissarissen en de vereffenaars in N.V., P.V.B.A. en C.V.'', *B.R.H.*, 1980, 487.

(25) Tenzij de leveranciers misleid zijn door bedrieglijke praktijken.

(26) Wij verwijzen desbetreffend naar de reeds belangrijke rechtspraak m.b.t. de aansprakelijkheid van de kredietverlener.

ders moeten beoordeeld worden op het ogenblik dat de beslissing tot voortzetting genomen werd. In ieder geval zal er hier slechts sprake kunnen zijn van een zgn. ,,marginale toetsing''.

Anders is het bij aanmerkelijk verlies van het kapitaal (art. 103 Venn. W.). Zo de bestuurders verzuimd hebben de algemene vergadering te raadplegen wanneer het netto-actief tot minder dan de helft van het maatschappelijk kapitaal is gedaald, dan zijn zij ongetwijfeld tegenover de vennootschaplastgeefster hiervoor aansprakelijk.

Kan dit ook grond opleveren voor een aansprakelijkheid tegenover derden, vermits we gezien hebben dat het voor de curator gunstiger is een aansprakelijkheid te kunnen stoelen op artikel 62 lid 2 Venn. W. daar de décharge hem dan niet tegenwerpelijk is. Het antwoord hierop dient gegeven in het licht van artikel 103 Venn. W. dat de bestuurders de plicht oplegt de algemene vergadering te raadplegen omtrent de opportuniteit van de voortzetting van de activiteit wanneer het netto-actief gedaald is tot minder dan de helft van het maatschappelijk kapitaal(27). Vóór de wijziging van 5 december 1984 bestond er onenigheid in rechtsleer en rechtspraak omtrent de juiste toedracht van artikel 103 Venn. W.: beoogde de voorlichtingsplicht van de algemene vergadering slechts de bescherming van de vennootschaplastgeefster zodat de miskenning ervan slechts grond opleverde voor een aansprakelijkheid tegenover de vennootschap, of leverde daarentegen de miskenning van dit artikel ook grond op voor een aansprakelijkheid op grond van artikel 62, lid 2 Venn. W. tegenover derden? Vermits de bestuurders slechts de plicht hadden bij aanmerkelijk verlies van het kapitaal de algemene vergadering bijeen te roepen, doch deze soeverein kan beslissen de activiteit al of niet voort te zetten hielden sommigen voor dat, om de bestuurdersaansprakelijkheid te staven derden het bewijs dienden te leveren dat, indien de algemene vergadering bijeengeroepen was, zij de beslissing tot ontbinding zou genomen hebben, De wetgever heeft bij de wetswijziging van 5 december 1984 een einde willen stellen aan die onzekerheid door te bepalen dat indien de bij artikel 103 Venn. W. uitgewerkte alarmprocedure bij aanmerkelijke verliezen niet wordt nageleefd, de door derden geleden schade, behoudens tegenbewijs, geacht wordt uit het ontbreken van een bijeenroeping voort te vloeien.

---

(27) Het belang van deze problematiek is niet te onderschatten. Uit de belanscentrale van de Nationale Bank blijkt immers dat voor het boekjaar 1982 van de 17.719 vennootschappen die hun jaarrekeningen hebben neergelegd er 1.835 of 10,4% waren wier netto-actief lager was dan de helft van het maatschappelijk kapitaal; DEBRULLE, *Het gewijzigd vennootschapsrecht*, Antwerpen, Maarten Kluwer, 1984, 117.

13. Bij de aansprakelijkstelling van de bestuurders komen ook grieven voor m.b.t. het bijhouden van de boekhouding, en het opstellen van de jaarrekeningen(28). De miskenning van de vennootschapsrechtelijke regelen desbetreffend leveren natuurlijk een grond op voor een aansprakelijkheid tegenover de vennootschap-lastgeefster. Daar artikel 77 Venn. W. de bestuurders de verplichting oplegt de inventaris en jaarrekeningen op te maken overeenkomstig de wet van 17 juli 1975 op de boekhouding en de jaarrekening, kan een inbreuk op deze wet ook een grond van aansprakelijkheid van de bestuurders t.o.v. derde schuldeisers opleveren gesteund op artikel 62 lid 2 Venn. W.

2. *Aansprakelijkheid op grond van artikel 1382 B.W.*

14. Kan de bestuurder hetzij tegenover de vennootschap hetzij tegenover derden op grond van het gemeenrecht van artikel 1382 B.W. worden aansprakelijk gesteld?

Ten aanzien van de vennootschap zijn de bestuurders als lasthebber op contractuele basis verbonden, Tussen contractanten gelden in beginsel slechts de regelen van de contractuele aansprakelijkheid(29). Evenwel kan er onder bepaalde voorwaarden wel samenloop bestaan tussen contractuele en quasi-delictuele aansprakelijkheid(30). Wij blijven hier niet langer bij stilstaan daar deze problematiek weinig belang vertoont inzake aansprakelijkstelling van de bestuurder door de vennootschap.

Belangrijker is de vraag of de door de bestuurders begane fouten grond kunnen opleveren voor een aansprakelijkheid tegenover derden. Ongetwijfeld is het antwoord positief met betrekking tot zuiver quasi-delictuele fouten. De derden kunnen naast de vennootschap de bestuurder aanspreken op grond van de artikelen 1382 en 1383 B.W. voor de door hen persoonlijk geleden schade uit een delict of quasi-delict waaraan de bestuurders zich schuldig hebben gemaakt.

---

(28) Zie bv. Kh. Antwerpen, 23 januari 1980, *B.R.H.*, 1981, 410 en Antwerpen, 29 september 1981, *Rev. Prat. Soc.*, 89 (verzuim om balansen op te maken en ter goedkeuring voor te leggen aan de algemene vergadering); Kh. Charleroi, 12 oktober 1976, *Rev. Prat. Soc.*, 1976, nr. 143 (ontbreken van de nodige afschrijvingen, Rb. Huy, 3 mei 1973, *Rev. Prat. Soc.*, 1974, 177 (geen balans publiceren); Rb. Liège, 25 februari 1966, *Jur. Liège*, 1965-66, 243 en Liège, 1 december 1969, *Rev. Prat. Soc.*, 1971, 280 (onvoldoende afschrijvingen en overwaardering van activa).

(29) Cass., 16 september 1977, *Arr. Cass.*, 1978, 74.

(30) Cass., 4 juni 1971, *Arr. Cass.*, 1971, 989; Cass., 7 december 1973, *Arr. Cass.*, 1974, 402, concl. Adv. Gen. MAHAUX; Gent, 16 juni 1980, *R.W.*, 1980-81, 2007; HERBOTS, J., „Samenloop contractuele en delictuele aansprakelijkheid", in *Onrechtmatige daad. Actuele tendensen*,, Antwerpen, Kluwer, 1978, 145-151; RASIR, R., „Cumul de la responsabilité contractuelle et aquillienne", *J.T.*, 1976, 164.

De aansprakelijkheid van de vennootschap-lastgeefster sluit de aansprakelijkheid van de bestuurder niet uit(31).

15. Maar kunnen derden tegenover de bestuurder optreden op grond van artikel 1382-1383 B.W. voor fouten van bestuur? Het antwoordt op deze vraag krijgt voornamelijk belang bij faillissement, wanneer aan de bestuurders slechts fouten van bestuur kunnen verweten worden en geen inbreuken op de vennootschappenwet en op de statuten en de curator wegens een aan de bestuurder verleende décharge niet zou kunnen optreden. Indien de curator op grond van artikel 1382-1383 B.W. kan optreden, dan is de décharge hem niet tegenwerpelijk.

De rechtbank van koophandel te Charleroi en het Hof van Beroep te Mons hebben in de UNAC-zaak(32) op deze vraag bevestigend geantwoord. De bestuurder is buiten de toepassing van artikel 62 Venn. W. tegenover derden aansprakelijk voor fouten van bestuur op grond van de in artikel 1382 B.W. neergelegde algemene zorgvuldigheidsnorm. De bestuurder van een vennootschap is — zo betoogt de rechtbank — zoals iedere rechtsonderhorige onderworpen aan artikel 1382 B.W.; hij moet ,,zorgvuldig en voorzichtig'' zijn tegenover derden. En het Hof van Beroep heeft gesteld dat de curator de artikelen 1382 en 1383 B.W. kan inroepen wanneer hij optreedt in naam van de massa van de schuldeisers.

Deze rechtspraak is het voorwerp geweest van kritiek(33). Maar werd recent door het Hof van Beroep te Mons gehandhaafd in een sterk gemotiveerd arrest(34).

Nochtans kan het gebeuren dat een bestuursfout jegens derden een onrechtmatige daad uitmaakt en tegenover hen grond oplevert voor een aansprakelijkheid op grond van de artikelen 1382 en 1383 B.W. wanneer de bestuursfout mede de schending uitmaakt van een aan eenieder opgelegde zorgvuldigheidsnorm. Dit kan vrij gemakkelijk worden voorgehouden telkens als de inbreuk van de bestuurder strafrechtelijk gesanctioneerd wordt:

— Zo bv. bij schending van de wet van 17 juli 1975 die aan elke

(31) Zie Liège, 17 februari 1903, *Rev. Prat. Soc.*, 1903, 103 (namaking uitvindingsbrevet); Rb. Liège, 3 juli 1950, *Rev. Prat. Soc.*, 1957, 88; Rb. Antwerpen, 21 juni 1966, *R.W.*, 1966-67, 1146.

(32) Zie voetnoot 19.

(33) VAN OMMESLAGHE, P., ,,Dévelopements récents de la responsabilité civile professionnelle en matière économique'', *l.c.*, p. 21, nr. 9.

(34) Mons, 20 mei 1985, *Rev. Prat. Soc.*, 1985, 261.

onderneming de verplichting oplegt om volgens de aard en de omvang van haar bedrijf een passende boekhouding te voeren, verplichting die bij artikel 17 strafrechtelijk gesanctioneerd wordt;

— zo ook bij laattijdige faillissementsaangifte (art. 574, 4°, Faill. W. en art. 489 S.W.).

— zo ook bij inbreuk op het K.B. n° 24 van 24 oktober 1934 waarbij aan bepaalde veroordeelden en aan de gefailleerden verbod wordt opgelegd bepaalde ambten, beroepen of werkzaamheden uit te oefenen wat strafrechtelijk wordt beteugeld (art. 4)(35).

Maar dit kan zich ook in andere hypothesen voordoen op voorwaarde dat de fout een inbreuk uitmaakt op de algemene zorgvuldigheidsplicht, dus dat de fout haar quasi-delictueel karakter behoudt, buiten iedere contractuele verhouding(36).

Beslist werd dat dit het geval was met het foutief accepteren en ten dele betalen van een door de vennootschap niet verschuldigde wisselbrief(37).

16. De vraag naar de mogelijkheid om de aansprakelijkheid van de bestuurder op artikel 1382 B.W. te steunen heeft een zeker belang verloren sinds de invoering in ons recht van artikel 63ter (art. 133bis) Venn. W. die de mogelijkheid biedt aan de curatoren om bestuurders aansprakelijk te stellen voor kennelijk zware fouten van bestuur. Daar evenwel de ,,kleine'' B.V.B.A.(38) aan de toepassing van artikel 133bis Venn. W. ontsnappen kan men wel voor die vennootschappen terugvallen op artikel 1382 B.W. Een recent arrest van het Hof van Beroep te Brussel illustreert dit duidelijk(39).

3. *Aansprakelijkheid op grond van artikel 63ter (133bis) Venn. W.*

17. De wet tot economische heroriëntering van 4 augustus 1978 heeft nieuwe wetsartikelen in de vennootschappenwet ingevoerd met betrekking tot de aansprakelijkheid van de bestuurders: artikel 63ter Venn. W. voor de N.V. en 133bis Venn. W. voor de B.V.B.A.

Indien bij faillissement van de vennootschap de schulden de baten overtreffen kunnen bestuurders of gewezen bestuurders, alsmede alle

(35) Brussel, 12 februari 1985, *Rev. Prat. Soc.*, 1985, 187.

(36) Zie voetnoot 32.

(37) Rb. Kortrijk, 29 juni 1984, *T.B.H.*, 1985, 222 en *Rev. Prat. Soc.*, 1985, 309.

(38) Zie verder nr. 17.

(39) Brussel, 12 februari 1985, *Rev. Prat. Soc.*, 1985, 187.

andere personen die ten aanzien van de zaken van de vennootschap werkelijke bestuursbevoegdheid hebben gehad, persoonlijk en al dan niet hoofdelijk aansprakelijk worden verklaard voor het geheel of een deel van de schulden van de vennootschap tot het beloop van het tekort, indien komt vast te staan dat een door hen begane, kennelijke grove fout heeft bijgedragen tot het faillissement (art. 63ter Venn. W.).

De aansprakelijkheid voor kennelijke grove fout treft zowel de bestuurders van de N.V. als de zaakvoerders van zgn. grote B.V.B.A. Om de nieuwe en vooral de jonge zelfstandigen niet te ontmoedigen heeft de wetgever de zgn. ,,kleine'' B.V.B.A. van de toepassing van artikel 63ter 133ter Venn. W. menen te moeten uitsluiten. Met ,,kleine B.V.B.A. wordt verstaan de vennootschap die over de drie vorige boekjaren voor het faillissement een gemiddelde omzet van minder dan 25 miljoen frank buiten B.T.W. heeft verwezenlijkt, en waarvan het totaal van de balans bij het einde van het laatste boekjaar niet hoger was dan 15 miljoen frank.

18. Het toepassingsveld van deze bepalingen is anderzijds ruimer dan dat van artikel 62 Venn. W. De aansprakelijkheid treft niet alleen de bestuurder of gewezen bestuurders maar ook de zgn. ,,feitelijke bestuurder'' d.i. al wie ten aanzien van de zaken van de vennootschap werkelijke bestuursbevoegdheid heeft gehad.

Het begrip feitelijke bestuurder werd door de wetgever niet nader omschreven, zodat men om dit begrip te benaderen aangewezen is op rechtsleer en rechtspraak. De tekst van artikel 63ter Venn. W. werd oorspronkelijk geïnspireerd door de Franse ,,action en comblement de passif'' (art. 248 wet 24 juli 1966 en art. 99 wet 13 juli 1967). Rives-Lange heeft een zeer interessante omschrijving van de feitelijke bestuurder gegeven(40). De hoedanigheid van feitelijke bestuurder veronderstelt dat in volle onafhankelijkheid positieve daden van bestuur worden gesteld die de vennootschap verbinden. Drie voorwaarden moeten dus vervuld worden: (1) het stellen van positieve daden van bestuur, (2) het verbonden zijn van de vennootschap en (3) een handeling in volle onafhankelijkheid gesteld. Men moet dus de aard van de door de ,,feitelijke'' bestuurder gestelde handelingen onderzoeken. Irrelevant daarbij is de titel die de persoon binnen het

(40) RIVES LANGE, J.Ph., ,,La notion de dirigeant de fait'', *D.S.*, 1975, chr. 41. Zie voor België: JASPAR, J.L. en DE SMETH, A., ,,La notion de gérant de fait'', *J.T.*, 1984, 645; COLLE, Ph., ,,Kritische bemerkingen nopens een aantal problemen rond art. 63ter Venn. W.'', *T.B.H.*, 1985, 163.

vennootschapsverband heeft gekregen; wat telt zijn de werkelijk uitgeoefende bevoegdheden. Er moet worden aangetoond dat de persoon bevoegdheden uitoefende die hem in staat stelden over het commercieel en financieel lot van de onderneming te beschikken. Dit zal het geval zijn wanneer een bepaalde persoon in naam van de vennootschap, contracten afsloot, goederen aankocht, leningen aanging, enz. De inmenging in het bestuur moet zonder enige wettelijke of contractuele grondslag gebeurd zijn. Een rechtshandeling in dienstverband gesteld, als hoog kaderpersoneel op grond van een door de vennootschap verleende opdracht of bevoegdheid kan geen aanleiding geven tot de kwalificatie van ,,feitelijke bestuurder''. In zulk geval is de rechtshandeling niet gesteld in volle onafhankelijkheid, maar onder gezag leiding en toezicht van de vennootschapsorganen en kan er dus geen sprake zijn van feitelijke bestuurder.

De schaarse Belgische rechtspraak komt de hierboven uiteengezette kriteria bevestigen(41). In het faillissement Bodart-Fittings(42) werd de Belgische staat (Minister van financiën) aansprakelijk gesteld omdat het zich langs een crisis-manager en langs een inspecteur generaal van het Credit Public om, met het feitelijke bestuur van de vennootschap had bezig gehouden. De crisismanager was door de Staat aan de vennootschap opgelegd geworden als voorwaarde voor het bekomen van krediet vanwege de N.M.K.N. De aanduiding van die crisismanager had tot doel een belangrijke machtsverschuiving binnen de vennootschap te veroorzaken ten voordele van de kredietverlener die op die manier de vennootschap onder controle nam. Bovendien beperkte de opdracht van een inspecteur generaal van het Credit Public er zich niet toe om de gang van zaken te observeren maar kwam deze rechtstreeks tussen in het bestuur en de leiding van de onderneming.

In een faillietverklaarde vennootschap waar het personeel die de onderneming bezette de activiteit had voortgezet, werd de tussenkomst van een syndicale afgevaardigde als feitelijke bestuurder door

(41) Rechtspraak m.b.t. het begrip feitelijke bestuurder daterende van voor de wet van 4 augustus 1978; Kh. Brussel, 25 oktober 1965, *Rev. Prat. Soc.*, 1969, 195 (is feitelijke bestuurder hij die zonder vennoot noch bestuurder van de vennootschap te zijn zich nochtans effectief met het bestuur en met bepaalde aspecten van het maatschappelijk leven bezighield); Kh. Charleroi, 29 april 1974, in DUMON en MAUSSION, ,,Propos sur l'extension de la faillite'', *B.R.H.*, 1974, 204, (is feitelijke bestuurder hij die enorme machten uitoefent zonder te refereren naar de maatschappelijke organen); Kh. Brussel, 25 oktober 1965 *Rev. Prat. Soc.*, 1965, 195 (architect die in een aannemersvennootschap geen officiële funkties bekleedde, maar het effectieve bestuur waarnam en zich in alle opzichten met het maatschappelijk leven inhield).

(42) Kh. Brussel, 22 oktober 1982, *B.R.H.*, 1982, 574 en *Rev. Prat. Soc.*, 1982, 244.

de rechtbank van koophandel van Luik(43) niet weerhouden. Terzake was het onduidelijk door wie de bevoegdheden in feite waren uitgeoefend geworden. De rechtbank overweegt dat de syndicale afgevaardigde nooit een dusdanige economische positie heeft bekleed dat het hem mogelijk was de maatschappelijke organen op zij te schuiven en dat hij bovendien nooit in een zelfstandige hoedanigheid is opgetreden, doch steeds als vertegenwoordiger van zijn syndicaat. Deze twee overwegingen lijken ons van primordiaal belang. Anders ware wellicht de situatie indien het personeel zelf het beheer in handen zou nemen terwijl de maatschappelijke organen hierbij volledig uitgeschakeld worden.

Er is wel eens geopperd dat de kredietverlener die om de correcte aanwending van het door hem verstrekte krediet te volgen, zich zou inmengen in het bestuur van een vennootschap, als een feitelijke bestuurder zou kunnen worden aangemerkt. Dit werd voorgehouden voor de rechtbank van koophandel te Brussel, m.b.t. de tussenkomst van een zgn. ,,expert'' waarvan de taak nauwkeurig was omschreven(44). De rechtbank van koophandel heeft nochtans de aansprakelijkheid niet weerhouden omdat bleek dat de opdracht van de deskundige van technische aard was en parallel liep met die van de technische raadgever van de vennootschap, zonder dat hij ooit buiten de omschreven opdracht zou getreden zijn, zodat zijn tussenkomst niet als een dusdanige inmenging in het bestuur van de vennootschap kon beschouwd worden van aard om aan de bank de hoedanigheid van feitelijke bestuurder toe te kennen. Deze twee recente vonnissen geven een beperkende interpretatie aan het begrip ,,feitelijke bestuurder'' en getuigen van de bekommernis om aan artikel 63ter geen al te ruime toepassing te geven. Wij mogen ons verheugen over deze rechtspraak. Een al te ruime interpretatie van het begrip feitelijke bestuurder zou wel eens de redding van ondernemingen in moeilijkheden in het gedrang kunnen brengen. Het is vrij logisch dat wanneer een kredietverlener bereid is een steun te verlenen aan een onderneming in moeilijkheden dit dikwijls gepaard gaat met een eis van sanering en herstrukturering van de onderneming om deze na een overgangsfaze te leiden tot een opnieuw rendabele activiteit. Dat de kredietverlener derhalve toezicht wil uitoefenen over een besteding van de aangewende kredieten en zelfs bijstand bij de sanering wil verstrekken kan slechts toegejuicht worden omdat het toelaat om een aantal ondernemingen van de ondergang te redden, wat uiteindelijk

(43) Kh. Liège, 17 mei 1983, *Rev. Prat. Soc.*, 1984, 63.
(44) Kh. Brussel, 3 april 1984, *Rev. Prat. Soc.*, 1984, 184.

de arbeidsmarkt ten goede komt. Een al te ruime interpretatie van het begrip feitelijk bestuurder zou dergelijke kredietverleningen in het gedrang kunnen brengen wegens de daaraan verbonden gevaren. Doch moet in iedere concrete situatie de rechter in feite beoordelen. Indien de tussenkomst van de kredietverlener zich beperkt tot toezicht en bijstand kan hij niet als feitelijke bestuurder aangemerkt worden. Anders ware het indien hij zichzelf rechtstreeks beslissingsmacht en bestuursmacht zou toeëigenen.

19. Welke voorwaarde dienen verenigd te zijn om de bestuurders op grond van artikel 63ter Venn. W. aansprakelijk te stellen en in welke mate moet aan de drie algemene voorwaarden voor aansprakelijkstelling — schuld, schade en causaal verband — voldaan worden?
Vier voorwaarden dienen verenigd: (1) het faillissement van de vennootschap (2) de aanwezigheid van een kennelijke grove fout die (3) bijgedragen heeft tot het faillissement en (4) een gebrek aan activa.

20. Een eerste vereiste is het faillissement van de vennootschap. Het faillissement moet dus zijn uitgesproken. Artikel 63ter Venn. W. is dus niet toepasselijk in geval van gerechtelijk akkoord of enige ander geval (bv. ontbinding van de vennootschap).

21. De grootste moeilijkheid ontstaat wel rond de vereiste om een kennelijk grove fout te bewijzen. Het begrip is nieuw in ons recht. Wel kende men reeds het begrip ,,grove fout''(45). Grove fout is verwant met opzet(46), lichtzinnigheid, niet verschoonbare zorgeloosheid(47).
De analyse door L. Cornelis van de grove fout biedt o.i. een goede leidraad voor de beoordeling van dit begrip in de praktijk(48). De grove fout op de contractueel vlak is deze die de economie van het contract verstoort, het is de miskenning van een verbintenis die de essentie zelf van het contract raakt. Op quasi-delictueel vlak kan de grove fout gedefinieerd worden als de schending van een wettelijke

(45) Zie art. 16 Verzekeringswet en art. 16 Wet 3 juli 1978 op arbeidsovereenkomsten.
(46) ,,On dirait qu'il le fait exprès'' (CARBONNIER, J., *Droit civil*, II, P.U.F., 1957, 512).
(47) RONSE, J., ,,La responsabilité facultative des administrateurs et gérants en cas de faillite avec insuffisance d'actif'', *Rev. Prat. Soc.*, 1979, 292.
(48) CORNELIS, L., ,,La faute lourde et la faute intentionnelle'', *J.T.*, 1981, 513; CORNELIS, L., ,,De aansprakelijkheid van de bestuurder na faillissement'', *B.R.H.*, 1980, 342 en 1981, 107.

verplichting, of van een algemene gedragsnorm die nodig is voor de instandhouding van de bestaande sociale organisatie. Toegepast op het vennootschapsrecht kan men dus stellen dat de grove fout de overtreding is van een norm die belangrijk, zoniet essentieel is voor de handhaving en het voortbestaan van de vennootschap(49). Kennelijke grove fout betekent dat de rechter in feite slechts een marginaal toetsingsrecht toebedeeld krijgt. Hij zal slechts een grove fout sanctioneren die als dusdanig beschouwd wordt naar de algemene gangbare opinie van de meerderheid der normale en voorzichtige bestuurders.

Werden als kennelijke grove fout door de rechtspraak op grond van artikel 63ter (133bis) Venn. W. gesanctionneerd:

— een op grote schaal ontwikkelde fraude bestaande in de ontduiking van de B.T.W. en de verduistering van ontvangsten door het niet-factureren van talrijke werken uitgevoerd door de gefailleerde vennootschap(50)

— het bestaan na anderhalf jaar activiteit van een passief van ongeveer 11,5 miljoen frank voor een maatschappelijk kapitaal van 280.000 F en het in gebreke blijven de algemene vergadering bijeen te roepen bij verlies van bedoeld kapitaal(51)

— het zich toekennen van onverantwoorde verplaatsingskosten waarvan de hoge bedragen buiten verhouding waren met de activiteiten

— kennelijke grove fouten bij de conceptie van het reddingsplan van de onderneming, die betrekking hebben zowel op de kredietverstrekking (toestaan van het krediet en beheer en controle ervan) als op de wijze waarop de kredietverstrekkers zich beslissingsmacht toeëigenen binnen de onderneming

— het aangaan van verbintenissen die duidelijk buiten verhouding zijn met de financiële mogelijkheden van de onderneming(52).

22. De kennelijke grove fout moet, zegt artikel 63ter Venn. W., ,,bijgedragen'' hebben tot het faillissement. Dit betekent dat de kennelijke grove fout niet de enige oorzaak moet geweest zijn van het faillissement, doch slechts één van de oorzaken daarvan(53). Het

(49) COLLE, Ph., ,,Kritische bemerkingen nopens een aantal problemen rond art. 63ter Venn. W.'', *T.B.H.*, 1985, 163 (172-173).

(50) Kh. Brussel, 8 december 1981, *B.R.H.*, 1982, 393 en *Rev. Prat. Soc.*, 1982, 228.

(51) Kh. Brussel, 22 oktober 1982, *B.R.H.*, 1982, 574 en *Rev. Prat. Soc.*, 1982, 244.

(52) Kh. Brussel, 11 december 1984, *T.B.H.*, 1985, 49 en *Rev. Prat. Soc.*, 1985, 313.

(53) VEROUGSTRAETE, I., ,,L'action en comblement de passif'', in *Les créanciers et le droit de la faillite*, Brussel, Bruylant, 1983, 435-436.

betreft hier een toepassing van de equivalentietheorie, waarnaar de tot schadevergoeding aanleiding gevende fout niet de rechtstreekse noch enige oorzaak van de geleden schade dient te zijn, maar dat de vaststelling volstaat dat zonder de bedoelde fout de schade nooit ontstaan zijn(54).

23. Artikel 63ter Venn. W. is slechts toepasselijk indien bij faillissement van de vennootschap de schulden de baten overtreffen, Het actief moet dus onvoldoende zijn om de schuldeiser te betalen. Bedoeld is hier niet het verschil tussen actief en passief op het ogenblik van de faillissementsaangifte, maar het negatief saldo na aftrek van de likwidatiekosten, opzeggingsvergoedingen en andere schulden van de massa(55).

24. Wie de vordering op grond van artikel 63ter Venn. W. toekomt werd in de wet niet gezegd. Het is duidelijk dat dit de curator is. In welke hoedanigheid hij hierbij optreedt — als vertegenwoordiger van de failliete vennootschap(56) of als vertegenwoordiger van de massa van de schuldeisers(57) is van gering praktisch belang in de huidige stand van de cassatierechtspraak. Treedt de curator in naam van de failliete vennootschap op dan is het duidelijk dat voor de toepassing van artikel 63ter Venn. W. en in strijd met wat bij artikel 62 Venn. W. het geval is, de door de algemene vergadering verleende décharge hem niet tegenwerpelijk is. Treedt de curator in naam van de massa van de schuldeisers op dan kan hij slechts optreden wanneer de schade gemeenschappelijk is aan alle schuldeisers. Wegens de brede interpretatie die hieraan door het Hof van Cassatie gegeven werd(58) zal de curator in het merendeel van de gevallen kunnen optreden.

Of ook nog de individuele schuldeisers — bv. in geval de curator niet zou optreden — die vordering mogen instellen is evenmin duidelijk. Zeker is dit naar de letter van de wettekst niet uitgesloten(59). Wij menen nochtans dat dit niet strookt met de geest van de wet, en dat

(54) DE PAGE, *Traité*, II (3 éd.), nr. 958; Cass., 8 september 1983, *J.T.*, 1984, 10; DALCQ, R.O. en GLANSDORF, F., ,,La responsabilité délictuelle et quasi-délictuelle. Examen de jurisprudence", *R.C.J.B.*, 1981, 106.

(55) RONSE, J., *o.c.*, *Rev. Prat. Soc.*, 1979, 292 (296).

(56) In die zin COLLE, Ph., *o.c.*, *T.B.H.*, 1985, nr. 24 en 25.

(57) RONSE, J., *o.c.*, *Rev. Prat. Soc.*, 1979, 292 (295).

(58) Zie hoger nr. 7.

(59) STEENBERGEN, J., ,,De ondernemingsrechtelijke bepalingen van de anticrisiswet", *R. W.*, 1978-79, 1860 spreekt zich dan ook in die zin uit.

het evenmin wenselijk is. De bedoeling van de wetgever is ongetwijfeld een reconstitutie van het actief van het faillissement te bevorderen; dit oogmerk wordt miskend indien de individuele schuldeiser de vordering zouden kunnen instellen daar men niet inziet hoe een vordering ingesteld door een individuele schuldeiser de failliete boedel zou kunnen ten goede komen(60).

25. De bevoegde rechtbank om kennis te nemen van de vordering op grond van artikelen 63ter en 133bis Venn. W. is de rechtbank van koophandel. Deze wetsbepalingen veronderstellen inderdaad noodzakelijk dat de vennootschap failliet werd verklaard. De vordering op grond van artikel 63ter (133bis) Venn. W. is een vordering die rechtstreeks uit het faillissement ontstaat. De rechtbank van koophandel is dus bevoegd op grond van artikel 574, 2° Ger. W.

26. De vordering op grond van artikel 63ter Venn. W. zal wellicht slechts een beperkte toepassing vinden. Inderdaad wanneer de curator de vordering in aansprakelijkheid kan stoelen op artikel 62 Venn. W. of op artikel 1382 B.W. dan is dat voor hem gunstiger. De vordering op grond van artikel 63ter Venn. W. vereist immers een kennelijke zware fout, en biedt de rechter een matigingsrecht toe: deze is niet verplicht de bestuurders voor de gehele schade aansprakelijk te stellen.
Artikel 63ter lijkt m.i. voor de curator hierin nuttig dat het hem de mogelijkheid biedt om de bestuurder aansprakelijk te stellen voor kennelijk grove fouten van bestuur, ook indien zij hiervoor van de vennootschap décharge verkregen hebben.

27. Alle vorderingen in aansprakelijkheid tegen zaakvoerders en bestuurders wegens verrichtingen in verband met hun opdracht, verjaren na vijf jaren, te rekenen van die verrichtingen of indien ze met opzet verborgen zijn gehouden, te rekenen vanaf de ontdekking (art. 194 Venn. W.).

3. *Uitbreiding van het faillissement tot de meester van de zaak*

28. Hoewel de uitbreiding van het faillissement van de vennootschap tot de meester van de zaak strikt genomen geen vordering in aansprakelijkheid is van de bestuurders en dus buiten het strikt kader valt

(60) Zie analoge redenering supra nr. 7.

van het hier behandelde thema willen we hier toch even, zij het vrij summier, op ingaan. Inderdaad deze vordering heeft ook tot gevolg dat de beperkte aansprakelijkheid die actieve vennoten menen te genieten in de N.V. en de B.V.B.A. doorbroken wordt met alle gevolgen vandien op het privé patrimonium van wie zich als ,,meester van de zaak'' heeft gedragen(61).

De toerekening van het faillissement aan de achterman berust niet op een duidelijke wettekst doch is een constructie van de rechtspraak. De eerste sporen daarvan klimmen een dertigtal jaren terug(62). Sindsdien mag men bijna spreken van wildgroei. Gelukkig heeft de laatste jaren het Hof van Cassatie in enkele belangrijke principepsarresten wat orde op zaken gebracht en herinnerd aan de noodzaak van de toepassing van enkele elementaire begrippen. Het is niet onze bedoeling in dit kort tijdsbestek geheel de problematiek van de toerekening van het faillissement tot de achterman uitvoerig te behandelen. Wij zullen hier enkel wijzen op de algemene beginselen terzake en op de belangrijke recente cassatierechtspraak.

Al te dikwijls wordt een vennootschapsvorm met beperkte aansprakelijkheid misbruikt tot het voeren van een eenmanshandelsactiviteit, met het enig doel te ontsnappen aan de onbeperkte aansprakelijkheid. De achterman — meestal hoofdaandeelhouder — bestuurder zaakvoerder, gedraagt zich als heer en meester van de vennootschap, zonder de meest elementaire ,,spelregels'' die door de vennootschappenwet bepaald worden te eerbiedigen. Bij faillissement van de rechtspersoon wordt in zulke gevallen de ,,achterman'' door de rechtbank mede failliet verklaard.

29. De feitelijke indicatoren die door de rechtspraak werden weerhouden om het misbruik van de rechtspersoonlijkheid te bewijzen zijn veelvuldig en gekend: de achterman heeft een eenmanszaak zonder enige wijziging in vennootschap omgevormd, de naam van de achterman en van de vennootschap worden door elkaar gebruikt in de verhoudingen tot derden, vermenging tussen het persoonlijk patrimonium van de achterman en dat van de rechtspersoon, het niet

(61) Zie over de doorbraak van de beperkte aansprakelijkheid: RONSE, J., ,,Waarheid en leugen omtrent de onderneming met beperkte aansprakelijkheid''. *Mededelingen van de Koninklijke Akademie voor Wetenschappen*, 1978, nr. 2.

(62) Kh. Kortrijk, 8 september 1951, *R.W.*, 1951-52, 1563; Kh. Kortrijk, 13 oktober 1951, *R.W.*, 1951-52. 1566.

of slechts op papier functioneren van de maatschappelijke organen, onregelmatig gehouden boekhouding, enz.(63)

30. Juridisch werd de uitbreiding van het faillissement tot de meester van de zaak oorspronkelijk gestoeld op het fictieve karakter van de vennootschap. Toen na de wijziging aan ons vennootschappenrecht van 6 maart 1973 de fictieve vennootschap slechts nog aanleiding kon geven tot nietigheid ex nunc (en niet ex tunc) en tot vereffening, bood deze theorie geen afdoende grondslag meer. De nietigheid van de vennootschap deed immers geen afbreuk aan de rechtsgeldigheid van de in het verleden door de vennootschap aangegane verbintenissen. Beroep werd dan verder gedaan op de rechtsfiguur van de naamlening. Het Hof van Cassatie stelde in een arrest van 26 mei 1978(64) dat de uitbreiding van het faillissement van de gefailleerde vennootschap tot de feitelijke beheerder van de vennootschap wegens vermogensvermenging, juridisch mogelijk is ook zonder dat de nietigheid van de vennootschap wordt gevorderd. Het niet afzonderlijk houden van onderscheiden vermogens sluit niet noodzakelijk in dat de vennootschap fictief is, doch kan ook betekenen dat de onderscheiden handelsdaden op simulatie berusten, doordat de vennootschap, die juridisch bestaat, de achterman telkens tot naamlener dient.

31. Maar omdat de meester van de zaak mede failliet zou worden verklaard dienen de voorwaarden van het faillissement in zijn hoofde te bestaan m.n. de hoedanigheid van handelaar, de staking van betalingen en het wankelend krediet. Het Hof van Cassatie heeft hieraan herinnerd in een arrest van 1 juni 1979(65): ,,het arrest dat alvorens uitspraak te doen over de eis tot intrekking van het ambtshalve uitgesproken faillissement van de zaakvoerder van een P.V.B.A. zich ertoe heeft beperkt een onderzoeksmaatregel te bevelen, betreffende een eventuele vermenging van het vermogen van de vennootschap, zonder vast te stellen dat hij handelaar was, dat hij zijn betalingen had gestaakt en dat zijn krediet aan het wankelen was gebracht is onwettig''. Deze rechtspraak werd sindsdien door het Hof van Cassatie bevestigd(66).

---

(63) Zie voor een nauwkeurige analyse van de feitelijke indicatoren: BRAECKMANS, H., ,,Toerekening van het faillissement aan de achterman of uitbreiding van het faillissement tot de meester van de zaak'', *R.W.*, 1978-79, 850.

(64) *R.W.*, 1978-79, 846.

(65) *Arr. Cass.*, 1978-79, 1153, *R.W.*, 1979-80, 696 en *Rev. Prat. Soc.*, 1981, 102.

(66) Cass., 12 februari 1981, *Rev. Prat. Soc.*, 1981, 106.

Indien dus meer dan zes maanden verlopen zijn sinds de faillietverklaring van de vennootschap, en indien niet blijkt dat de bestuurders of zaakvoerders sindsdien enige daad van koophandel zouden hebben gesteld, sluiten de artikels 437 en 442 Faill. W., enige mogelijkheid uit om de meester van de zaak failliet te verklaren. De faillietverklaring van de vennootschap heeft noodzakelijk tot gevolg dat de achterman deze niet meer kan aanwenden om persoonlijke daden van koophandel te stellen(67)

BESLUIT

32. De economische crisis heeft de aansprakelijkstelling van de bestuurders en zaakvoerders van vennootschappen inzonderheid in geval van faillissement aan de orde gebracht. De gevallen waar de bestuurders en zaakvoerders, in geval van faillissement van de vennootschap, aansprakelijk worden gesteld lijken nu veel frekwenter voor te komen dan een tiental jaren geleden. Ook de doorbraak van de beperkte aansprakelijkheid van wie zich als meester van de zaak gedraagt is niet zelden. Deze fenomenen kunnen wellicht uitgelegd worden door de enorme toename aan N.V. en B.V.B.A. en doordat deze vennootschappen met beperkte aansprakelijkheid van de vennoten wel eens worden gebruikt — misbruikt — door onbevoegden of weinig scrupuleuze ondernemers. Dat de bestuurders van vennootschappen bewust worden dat de vennootschap met beperkte aansprakelijkheid bepaalde doelstellingen heeft en de eerbiediging vereist van regels die in het algemeen belang werden uitgevaardigd, is een goede zaak.

De aansprakelijkstelling van bestuurders en zaakvoerders en de toerekening van het faillissement aan de achterman mogen evenwel niet ondoordacht gebeuren maar wel mits eerbiediging van de rechtsregelen die een waarborg zijn voor de rechtszekerheid. Zij mogen bekwame ondernemers niet afschrikken.

Daarom is het nodig dat ter zake rechtszekerheid bestaat en valt het toe te juichen dat het Hof van Cassatie de laatste jaren de kans kreeg om te herinneren aan bepaalde rechtsbegrippen en duidelijke kriteria heeft bepaald.

(67) Cass., 26 oktober 1979, *Arr. Cass.*, 1979-80, 269.

BIBLIOGRAFIE

BRAECKMANS, H., ,,Toerekening van het vennootschapsfaillissement aan de achterman of uitbreiding van het faillissement tot de meester van de zaak'', *R.W.*, 1978-79, 850.

BREESCH, T., ,,De oprichting van N.V.'s en P.V.B.A.'s. Enige cijfers en bedenkingen'', *R.W.*, 1980-81, 1626.

CLAES, M., ,,L'extension de la faillite d'une société à son dirigeant. De la responsabilité du commissaire de société'', *Rev. B. Compt.*, 1981, afl. 4, 14.

CLOQUET, A., *Les Concordats et la faillite,* in *Les Novelles, Droit Commercial* IV, nrs. 120 en 161 e.v.

COLLE, Ph., ,,Kritische bemerkingen nopens een aantal problemen rond artikel 63ter Venn. W.'', *T.B.H.*, 1985, 163.

COPPENS, P., ,,La faillite personelle du maître de la société''*Rev. Prat. Soc.*, 1967, 195.

COPPENS, P., ,,L'extension de la failliet au maître de la société'', in *Idées nouvelles dans le droit de la faillite,* Journées d'études juridiques J. DABIN, 1969, 185 e.v.

COPPENS, P., ,,La responsabilité civile des organes d'administration dans les sociétés par actions'', *Rev. dr. int. comp.*, 1954, 114.

COPPENS, P., noot onder Cass., 12 februari 1981, *Rev. Prat. Soc.*, 1981, 109.

CORBIAU, ,,De la responsabillité des administrateurs des sociétés anonymes'', *Rev. Prat. Soc.*, 1983, 195.

CORNELIS, L., ,,De aansprakelijkheid van beheerders na faillissement'', *B.R.H.*, 1980, 342 en 1981, 107.

CORNELIS, L., ,,La faute lourde et la faute intentionelle'', *J.T.*, 1981, 513.

DABIN, L., ,,La condamnation des gérants et administrateurs des sociétés aux peines de banqueroute'', *Rev. Prat. Soc.*, 1956, 293.

DUMON, Y. en MAUSSION, M.F., ,,Propos sur la notion d'extension de la faillite et sur les mesures analogues en droit belge et en droit comparé'', *B.R.H.*, 1974, 180 en *B.R.H.*, 1976, 263.

ERBERT, E., ,,Faillite de la société et faillite de l'associé ou gérant'', *Rev. Banque,* 1969, 638.

FAGNART, J.L., ,,La responsabilité personelle envers les tiers des organes de la société commerciale'', *R.G.A.R.*, 1968, nr. 7995.

FREDERICQ, L., ,,L'action dite individuelle en responsabilité dans les sociétés de capitaux'', *R.P.S.*, 1937, 290.

FREDERICQ, L., *Handboek van Belgisch handelsrecht,* II, nr. 1502 in fine, p. 434.

FREDERICQ, S., ,,De verantwoordelijkheid van de beheerders in de naamloze vennootschap'', *R.W.*, 1957-58, 537.

GANSHOF, L., *Le droit de la faillite dans les états de la communauté économique européenne,* Brussel, C.I.D.C., 1969, nr. 16, p. 29 en nr. 31, p. 47.

GEINGER, H., ,,De verantwoordelijkheid van de beheerders van vennootschappen'', *Publikatieblad van het Vlaams Rechtsgenootschap,* 1980, november, 3.

HEENEN, J., ,,Le curateur peut-il exercer, au nom des créanciers, une action en responsabilité contre un tiers, dont la faute a causé une diminution de l'actif ou une aggravation du passif de la masse?'', *R.C.J.B.*, 1983, 5.

JASPAR, L.L. en DE SMETH, A., ,,La notion de gérant de fait'', *J.T.*, 1984, 645.

KEUTGEN, G., *Le droit des groupes de sociétés dans la C.E.E.*, 1973, 101 e.v.

'T KINT, J., ,,Personnes faisant le commerce par prête-nom ou sous les apparences d'une société'' *Rev. faill.*, 1953-54, 12 e.v.

'T KINT, J., ,,L'extension de faillite'', *R.C.J.B.*, 1981, 52.

KIRKPATRICK, J., ,,La responsabillité des administrateurs des sociétés anonymes à l'égard de chaque actionnaire en droit positif belge'', *Rev. Prat. Soc.*, 1964, 1.

LEGROS, R., ,,Rapport sur la responsabilité pénale des dirigeants des sociétés et le droit pénal général en droit belge'', *Travaux de l'association Henri Capitant,* XV (1963), Paris, 1967, 160.

RAE, M., *La responsabilité civile des administrateurs, fondateurs et actionnaires des sociétés anonymes,* Brussel, Bruylant, 1968.

RENAULD, G. en 'T KINT, J., ,,Rapport sur la responsabilité civile des administrateurs en droit belge'', in *Travaux de l'association Henri Capitant,* XV (1963), Paris, 1967, 64.

RONSE, J., ,,Waarheid en leugen omtrent de onderneming met beperkte aansprakelijkheid'', in *Mededelingen van de Koninklijke Akademie voor Wetenschappen,* 1978, nr. 2.

RONSE, J., ,,La responsabilité facultative des administrateurs et gérants en cas de faillite avec insuffisance d'actif'', *Rev. Prat. Soc.*, 1979, 292.

SCHOENTJES-MERCHIERS, Y., ,,Aansprakelijkheid van de beheerders na faillissement der vennootschap'', in *Liber Amicorum Professor Baron Jean Van Houtte,* Gent, 1975, 849.

STEENBERGEN, J., ,,Maatregelen tot het voorkomen van faillissement en het behoud van ondernemingen'', *R.W.*, 1975-76, 2310.

STEENBERGEN, J., *Rechtsbescherming bij ondernemingen in moeilijkheden,* proefschrift, Leuven, 1978.

STEENBERGEN, J., ,,De ondernemingsrechtelijke bepalingen in de 'anti crisiswetten' (faillissement- en vennootschapsrecht, boekhouding)'', *R.W.*, 1978-79, 1057.

VAN BRUYSTEGEM, B., ,,De bevoegdheid van de curator om schadeloosstelling te vorderen voor rekening van de boedel en/of voor rekening van de gezamelijke schuldeisers (naar aanleiding van Cass., 12 februari 1981)'', *B.R.H.*, 1981, 301.

VAN BRUYSTEGEM, B., ,,Afwentelen van de beheersaansprakelijkheid op derden''. *R.W.*, 1980-81, 971.

VAN BRUYSTEGEM, B., ,,Oprichtersaansprakelijkheid wegens kennelijk ontoereikend kapitaal'', *B.R.H.*, 1982, 139.

VAN BRUYSTEGEM, B., ,,Mythe of werkelijkheid van de verantwoordelijkheid van het bestuur, de commissarissen en de vereffenaars in N.V., P.V.B.A. en C.V.'', *B.R.H.*, 1980, 487.

VAN OMMESLAGHE, P., ,,Développements récents de la responsabilité civile professionelle en matière économique'', in *L'évolution récente du droit commercial et économique,* Brussel, 1978, 40.

VAN OMMESLAGHE, P., *Le régime des sociétés par actions et leur administration en droit comparé.*

VAN RIJN, J. en VAN OMMESLAGHE, P., ,,Simulation et prête-nom; Société d'une personne'', *R.C.J.B.*, 1962, 361.

VAN RIJN, J. en HEENEN, J., *Principes de droit commercial,* IV, nr. 2637, p. 208.

VEROUGSTRAETE, I., ,,L'action en comblement de passif'', in *Les créanciers et le droit de la faillite,* Brussel, Bruylant, 1983.

YAMULKI, A., *La responsabilité des administrateurs et des organes des gestion des sociétés anonymes — Essai d'une étude comparative des droits français, belge, suisse et irakien*, Brussel, Bruylant, 1964.

WYMEERSCH, E., ,,Oprichtersaansprakelijkheid bij inbreng van een financieel negatief vennootschapsvermogen'', *R.W.,* 1978-79. 2129.